

СПЕЦИФІКА ПЕРЕКЛАДУ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ

Іваненко К. В.

Київський національний лінгвістичний університет

Стаття присвячена проблемі відтворення англійських культурно маркованих знаків Вікторіанської доби українською мовою (на матеріалі роману відомої британської письменниці Агати Крісті “П’ятеро поросят”). У статті розглянуто перекладацькі прийоми та трансформації, які використовувалися перекладачами для здійснення найбільш адекватного перекладу КМЗ Вікторіанської доби. В романі “П’ятеро поросят” перекладачі здебільшого використовували внутрішньотекстові пояснення/додавання, генералізацію та віднайдіння контекстуального відповідника. Проблему перекладу розглянуто у зв’язку з таким поняттям когнітивної лінгвістики, як мовна картина світу. Це поняття є характерним для Вікторіанської доби. У статті проаналізовано переклад культурно маркованих знаків Вікторіанської доби, а саме – артефактів.

Ключові слова: когнітивна лінгвістика, мовна картина світу, культурно маркований знак, артефакт, Вікторіанська доба.

Статья посвящена проблеме передачи английских культурно маркированных знаков Викторианской эпохи в украинских переводах (на материале романа известной британской писательницы Агаты Кристи “Пять поросят”). В статье рассматриваются разнообразные переводческие приемы и трансформации, использованные переводчиками для перевода КМЗ Викторианской эпохи наиболее адекватно. В романе “Пять поросят” преимущественно использовались внутритекстовые объяснения/дополнения, генерализация, и контекстуальные соответствия. Проблема перевода рассматривается в связи с таким понятием когнитивной лингвистики как языковая картина мира. Это понятие является характерным для эпохи Викторианства. В статье анализируется перевод культурно маркированных знаков Викторианской эпохи, а именно – артефактов.

Ключевые слова: когнитивная лингвистика, языковая картина мира, культурно маркированный знак Викторианская эпоха.

The given article deals with the ways and methods of reproducing in Ukrainian culturally marked signs of the Victorian era in the novel “Five little pigs” written by a famous British writer – Agatha Christie. To transfer the CMS reflecting the Victorian era in this novel, the translator has to resort to specific techniques, which help express its referential meaning alongside all other components. The most effective methods are: intratextual explanations / additions, generalization, concretization and contextual correspondence. Translation is considered through its correlation with such notions of cognitive linguistics as artistic world picture. This notion is distinct in and relevant for the Victorian era. The translation of CMS representing Victoriana – artifacts of the Victorian era is studied.

Keywords: cognitive linguistics, artistic world picture, culturally marked sign, artifact, the Victorian era.

Вивчення мов шляхом зіставлення є одним з актуальних напрямків сучасного мовознавства. Наука про мову сьогодні характеризується розвитком зіставно-типологічного мовознавства як у міжсистемному, так і у внутрішньосистемному плані. Зіставно-типологічні дослідження сприяють розумінню як структури іноземної мови з позиції рідної мови, так і структури рідної мови з позиції іноземної. Компаративний аналіз фактів різних мов дає змогу визначити ті чи інші спільні риси, а також виявити структурні та типологічні особливості кожної з досліджуваних мов. Основна увага має приділятися відмінним рисам лексичних категорій через незбіг систем або норм різних мов, що створює деякі труднощі в перекладі з однієї мови іншою [1, с. 87].

Теорія перекладу, яка відображає процеси комунікації, не може залишити поза увагою той важливий момент, що переклад це не тільки мовний феномен, а й феномен культури. Насправді, процес перекладу “переходить” не лише межі мов, але й межі культур. Текст, який виникає в ході цього процесу, переміщується не просто в іншу мовну систему, але і в іншу культуру. Міжкультурне спілкування – це сфера людської активності, яка розгортається на межі різних етносів та формується на стику лінгвістики, культурології, етнічної психології та педагогіки [1, с. 75].

Ідея зв'язку мови й культури виникла ще у XVIII столітті, але цілеспрямоване розроблення проблеми почалося в XIX ст. В. фон Гумбольдт у своїх працях неодноразово наголошував на тому, що різні мови є для націй органами їх оригінального мислення й сприйняття. Саме, за В. фон Гумбольдтом, мова описує навколо людини зачароване коло, вийти з якого можна лише вступивши до іншого кола, тобто вивчивши іншу мову. Вивчення іншої мови рівнозначне набуттю нового погляду на попереднє світосприйняття. Люди, що розмовляють різними мовами, бачать світ по-різному, бо кожна мова членує навколишній світ по-своєму, і в кінцевому підсумку вона є своєрідною сіткою, що накидається на пізнаваний світ [4, с. 345].

Процес взаємодії мови та суспільства двосторонній. Вплив мови на суспільство посилюється разом із розвитком самого суспільства. Ми можемо розглядати теорію соціальних функцій мови і її ролі в розвитку всіх боків суспільного життя [7, с. 128].

У тісному зв'язку з поглядами В. Гумбольдта і його послідовників перебуває теорія Сепіра-Уорфа, яка свідчить про те, що структура мови визначає структуру мислення і спосіб пізнання об'єктивної реальності. Зіставляються різні погляди на походження мови як соціального феномену, як засобу комунікації людства, як матеріалу втілення категорій мислення. В теоріях походження мови мають місце процеси еволюції та становлення соціальних формацій, утворення соціальних груп та розвиток суспільства з його культурно-історичними змінами. Одним з головних питань є співвідношення мови з формами історичної спільності людей. У дослідженнях стверджується, що мова, як основний засіб спілкування людини, є не тільки способом передачі інформації, а і її накопичувачем. Розглядаючи походження мови, виділяють структурно-функціональний та диференціальний підходи. Особливе місце займає проблема соціальної диференціації мови – її структури і функціонування. Треба виділити такі напрямки соціальної диференціації мови: за територією (місцеві діалекти), видом і способом матеріального втілення мовлення (усна та письмова форми мови), моноспрямованістю або поліспрямованістю засобів мови в процесі мовлення, типами діяльності соціального колективу, соціальними прошарками груп людей (соціальні діалекти), типами і жанрами мовлення, авторами мовленнєвих творів (авторські стилі мовлення). Філософія мови охоплює систему “площинного” поділу мови, зумовленої впливом суспільства, зокрема соціальним розподілом людських колективів [7, с. 356].

Національно-культурний компонент у семантиці слова стає об'єктом вивчення в українському мовознавстві на початку 80-х років. Національно маркована лексика розглядається дослідниками під різними кутами зору, будучи об'єктом різнобічної характеристики. Зокрема з'ясовується зв'язок мови і ментальності, мови і культури, на матеріалі мовних фактів встановлюються закономірності мовної поведінки різних етносів, з'ясовуються особливості відображення культурних явищ у мові; вплив культурного компонента на конотацію слова; стилізується українська національно-характеристична лексика в художньому тексті; визначається естетична функція національно-культурного компонента семантики слова [3, с. 76].

Сприйняття навколишнього світу представниками різних культур по-своєму і неоднакову оцінку одних і тих самих культурних явищ зазначені вище вчені пояснюють тим, що мислення має національну специфіку, зумовлену характером мови. Відображаючи ту саму дійсність, різні мови акцентують у ній неоднотипові ознаки. Неповторність, своєрідність і національний характер тієї чи іншої культури забезпечується специфікою мови. Отже, мовні системи різних народів

відрізняються національно-культурною специфікою бачення світу, тобто виокремленням у мові істотних для певного народу і його навколишнього середовища елементів, явищ, властивостей [2, с. 175].

Якщо зіставити мови, то національно-культурні відмінності виявляються фактично на всіх рівнях, але особливо це помітно на лексичному та фразеологічному рівнях. Мова, якою користуються різні національно-етнічні колективи, постійно накопичує різні елементи, які відображають особливості розвитку цих культур, що знаходять своє відображення в специфічних для кожного колективу фонових знаннях, утілених у тезаурусі певної мови. Етнічні мовні елементи, які містяться в тексті художнього твору ускладнюють його сприйняття представниками іншої культури, але з іншого боку, їх виділення та роз'яснення може доповнити образ світу читача, допомагаючи йому проникнути в іншу культуру і зрозуміти інокультурний текст.

Мова – це специфічна система, яка відображає культурний, ментальний та психолінгвістичний простір нації, тому не дивно, що в кожній мові існують поняття, які не “перекладаються”. Особливо яскраво специфіка мовної картини інокультурного комуніканта виявляється при використанні культурно-маркованих одиниць, тобто безеквівалентної лексики. Під безеквівалентністю мають на увазі відсутність еквівалентної лексичної одиниці при перекладі з однієї мови на іншу. Такі лексеми часто не зафіксовані в словнику, але це не означає неможливість передачі таких лексем іншою мовою [1, с. 147].

Визначення культурно-маркованої лексики – тих лексичних одиниць, зміст яких важко передати за допомогою одиниць іншої мови, розширює та збагачує наявні знання про мову та дійсність країни, мова якої вивчається.

Культурно-марковані знаки відображають концепти певної історичної доби. Вони визначають цілу низку стосунків усередині конкретної етнокультурної групи. До культурно-маркованих знаків належать артефакти матеріальної культури і твори мистецтва, чітко ритуалізовані поведінкові та мовленнєві моделі, поетоніми (топоніми та антропоніми), а також фалеристика і титули, які утворюють “асоціативний шлейф” у сприйманні вихідного читача. Культурно-марковані знаки, на відміну від реалій, завжди жорстко прив'язані до певного часового відтинка (наприклад, Вікторіанства) [9, с. 52].

Культурно марковані знаки представляють як предметні концепти (предмети побуту, інтер'єр, вбрання, твори мистецтва), так і загальні етнокультурні параметри національної специфіки поведінки людей (правила етикету, властиві певній культурі, в сукупності слів, жестів та міміки) [10, с. 215-217].

Насиченими культурною інформацією є топоніми та антропоніми. Для забезпечення адекватного розуміння таких одиниць тексту цільовим читачем перекладач має дослідити весь устрій життя носіїв культури оригіналу, систему поглядів, понять, уявлень та оцінок. Культурно марковані знаки не завжди рівноцінні за ступенем своєї значущості, іноді читачеві перекладу достатньо здогадки, оскільки відсутність точної інформації не перешкоджає належному рівню сприйняття. В інших випадках відсутність такої інформації може стати на заваді розумінню [8, с. 317-319].

Розглянемо кілька прикладів передачі культурно-маркованої лексики взятих з детективного роману “П'ятеро поросят”, відомої британської письменниці А. Крісті. Для того, щоб перекласти культурно марковану лексику адекватно, тобто зберегти її характерні риси необхідно застосувати такі перекладацькі прийоми: транскрипція (транслітерація), внутрішньотекстові пояснення (генералізація, конкретизація), віднайдення контекстуального відповідника та деякі інші.

Отже, в реченні “*But it's a kind of hostel now...*” слово *hostel* перекладачами М. Олійником та Ю. Лившицем перекладається як: “*Тепер там щось на зразок сімейного пансіону*” (11, с. 393). Це пояснюється тим, що за часів Вікторіанства, слова “гуртожиток” (а сучасний відповідник цього слова, саме *гуртожиток*) не існувало, тому перекладачі цілком адекватно передали зміст цього слова.

Наступний приклад культурного маркера англійською мовою звучить: ... *"he didn't paint regular Society portraits, "Mrs Blinky Blank in satin and pearls"*. – "...він не малював звичайних портретів тину *"Пані Бікетті Бланк у рожевому сатині і з перлами"* (11, с. 333). Ми бачимо, що в оригінальному тексті слово *"satin"* ужите без прикметника *"рожевий"*, а також звертаємо увагу на те, що перекладачі здійснили трансформацію, змінивши слово *"Society"* тобто "суспільство" або "суспільний" на "звичайний", оскільки зрозуміло, що дослівний переклад цього слова був би недоречним. Повернімося все ж до *"рожевого сатину з перлами"* і дослідімо особливості його перекладу. Отже, для чого перекладачі використали прикметник? Завдяки прикметнику підкреслюється легковажність таких портретів та людей, які на них зображені. Автор хотіла показати презирливе ставлення свого героя до такого виду мистецтва. Перекладачі зрозуміли прихований підтекст і змогли його правильно інтерпретувати за допомогою прикметника "рожевий", що символізує легковажність тогочасних "леді", і можливо, навіть натякає на їхні розумові здібності.

Наступна фраза, також яскравий приклад Вікторіанської епохи, англійською мовою звучить: *"Country squire – stay at home sort of chap"* (12, с. 26). Український еквівалент: *"Поміщик, тин людини домосидця"* (11, с. 337).

Словосполучення *country squire* українські перекладачі переклали одним словом тоді як у тексті оригіналу – два слова. Тут доцільно використаний прийом конкретизації, оскільки українською мовою слово *поміщик* відповідає сільській місцевості, тому додаткова інформація зайва. Водночас із цього прикладу чітко зрозуміло, що це культурно маркована одиниця, оскільки слово *"поміщик"* широко вживалося саме у Вікторіанську епоху. Також його можна було перекласти як "сквайр", тобто використати транскрипцію.

Інший приклад: *"From her spinsters, governess's life, there rose up a blast of fierce feminism"* (12, с. 147). *"З глибини її життя, життя старої діви і гувернантки, прорвався вихор бурхливої жіночності"*. Гувернантка (людина, яка відповідала за освіту маленьких леді із заможних родин), перекладач обрав експлікаційний переклад – пояснення для того, щоб познайомити нас з особливостями тогочасної культури.

Схожа ситуація зі словом *"spinster"*, що в перекладі українською звучить *"стара діва"*, але такий переклад потребує пояснення і перекладач нам його надає: жінка, яка до певного віку, або жодного разу не була заміжня. В наш час значення цього слова є дещо іншим, оскільки раніше, якщо жінка не вийшла заміж у 14-15 років, то вона автоматично перетворювалася на стару діву. В сучасному світі заміжжя в такому юному віці юридично неможливе та вважається злочином.

Пропонуємо вашій увазі кілька прикладів перекладу назв будівель, де фігурують культурні маркери. Цікава ситуація зі словосполученням *"Battery garden"* у реченні: *"The Battery was an artificially cleared plateau with battlements set with cannon. It gave one the impression of overhanging the sea"*. В українському перекладі маємо такий варіант: *"Пан Крейль по обіді того дня малював у невеличкому саду, що називався "сад-батарея" (він виходив до моря, і там стояла мініатюрна гармата, установлена на зубчастій стіні)"* [11, с. 354]. Як ми бачимо, перекладачі зробили дослівний переклад культурно маркованої одиниці, а також вдалися до часткового експлікаційного перекладу, пояснивши при цьому використання слова "батарея" (через гармату на стіні). Але оскільки ми живемо у ХХІ столітті, то нам недостатньо такого пояснення, щоб зрозуміти, про що йдеться. Доцільно було б використати ширше пояснення і роз'яснити, що *"сад-батарея"* – це приміщення без покрівлі, в якому є стіни і яке пристосоване та призначене для кращого росту дерев.

Процес взаємодії мов і культур в історично сформованих культурних регіонах та соціальних сферах зумовлює вплив мовного простору на розвиток національної культури, виступаючи її інтегральним фактором.

“Площинний” поділ мови зумовлений впливом суспільства й особливостями взаємодії соціальної діяльності людських колективів через їх спілкування, співвідношення культур, взаємодії мовних, етнокультурних, соціопсихологічних чинників функціонування і еволюції мови та створює мовний простір, який продукує подвійну або множинну ідентифікацію етносів і веде до створення нової надетнічної спільноти [7, с. 354].

Соціальні трансформації суспільства сприяють національному відродженню, яке специфічно відобразилося на особливостях субетнічних груп, розвитку і перерозподілу функцій мови титульної нації. Характеристика мовного простору визначається взаємодією мови титульної нації з етнонаціональними мовами, що потребує співвіднесення з історичною і національною свідомістю, ментальністю та традиціями національної культури і виявляється через етнічну та національну самосвідомість і самоідентифікацію. Етнізація, відображаючись у мовному просторі, розвертається як аспект соціалізації, стилю спілкування, специфічного сприйняття світу, який властивий культурі етносу [5, с. 77].

Отже, в результаті нашого дослідження ми виявили, що дуже важливим складником у процесі взаємодії мов і культур виступає процес комунікації, а отже, поняття “неперекладності” було і залишається актуальним. Для того, щоб забезпечити максимальну адекватність перекладу використовуються нові прийоми та способи відтворення культурно маркованих одиниць.

Література

1. Вайсгербер Й. Л. Родной язык и формирование духа / Й. Л. Вайсгербер. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1993. – 224 с.
 2. Верещагин Е. М. Язык и культура: Лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного / Е. М. Верещагин, В. Г. Костомаров. – М.: Рус. яз., 1990. – 246 с.
 3. Виноградов В. С. Лексические вопросы перевода художественной прозы / В. С. Виноградов. – М.: Изд-во МГУ, 1978. – 174 с.
 4. Гумбольдт В. Язык и философия культуры / В. фон Гумбольдт. – М.: Прогресс, 1985. – 450 с.
 5. Денисова С. П. Етнолінгвістична специфіка полікультурних суспільств / С. П. Денисова // Мовні і концептуальні картини світу: Зб. Наук. пр. – К.: КНУ, 2003. – с. 74-78.
 6. Зорівчак Р. П. Реалія і переклад (на матеріалі англomовних перекладів української прози) / Р. П. Зорівчак. – Л.: Вид-во Львів. ун-ту, 1989. – 216 с.
 7. Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии / Э. Сепир. – М.: Прогресс, 1993. – 655 с.
 8. Чала Ю. П. До проблеми відтворення культурологічних особливостей при перекладі художнього твору / Ю. П. Чала // Актуальні дослідження іноземних мов і літератур: матеріали міжвузівської наукової конференції молодих учених (13-14 лютого 2003 року). – Донецьк: ДонНУ, 2003. – с. 317-319.
 9. Чала Ю. П. Переклад культурномаркованих елементів паратексту драматичних творів / Ю. П. Чала // Мови, культури і переклад у добу глобалізації: Програма і резюме доповідей наукової конференції, присвяченої пам’яті Ю. Жлуктенка (20-21 вересня 2005 року). – К.: КНУ, 2005. – С. 52.
 10. Чала Ю. П. Переклад культурно-маркованих поетонімів: соціо-семіотичний підхід / Ю. П. Чала // Вісник Житомирського державного університету ім. Івана Франка: науковий журнал. – Житомир: Ред. відділ Житомир. держ. ун-ту ім. Івана Франка, 2005. – Вип. 23. – С. 215-217.
- Джерела ілюстративного матеріалу**
11. Крісті А. П’ятеро поросят: Три повісті / [пер. з англ. Ю. Лившиця та М. Олійника]. – К.: Радянський Письменник, 1971. – С. 323-491.
 12. Christie A. Five Little Pigs / Agatha Christie. – М.: Айрис Пресс, 2004. – 372 с.